

ΠΟΛΥΓΛΩΣΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

Α.-Φ. Χριστίδης

Το ζήτημα της πολυγλωσσίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι εξαιρετικά πολύπλοκο, στον βαθμό που η υπερεθνική αυτή οντότητα συντίθεται από εθνικές οντότητες –με ιδιαιτερότητες, ευαισθησίες, αλλά και ανισότητα μεταξύ τους, που έχουν και τις γλωσσικές αντανάκλασεις τους («ισχυρές»-«ασθενείς» γλώσσες).

Η διαπλοκή «εθνικού»-«υπερεθνικού», και ο ρόλος της γλώσσας στην ένταση μεταξύ των δύο, βρίσκεται στο επίκεντρο των συζητήσεων που αφορούν γλωσσικούς σχεδιασμούς σε επίπεδο επιτελικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή), αλλά και στο επίκεντρο των συζητήσεων με πιο θεωρητικό χαρακτήρα (στο πλαίσιο λ.χ. του Συμβουλίου της Ευρώπης), που εστιάζονται στον ρόλο της γλώσσας για τη δημιουργία μιας νέας, υπερεθνικής ή μετα-εθνικής *ευρωπαϊκής* ταυτότητας.

Ο *εθνικός* λόγος για το ζήτημα της γλώσσας και της πολυγλωσσίας καθορίζεται από τα «ιδρυτικά» συστατικά του έθνους και της εθνικής ιδεολογίας: *ομοιογένεια* –πολιτισμική και γλωσσική. Αν ο Gellner (αλλά και άλλοι) έχει δίκιο, το αίτημα της ομοιογένειας είναι συναρτημένο με τη βιομηχανική επανάσταση, που επέβαλε τη δημιουργία ενός ομοιογενούς πολιτιστικού χώρου για να εξασφαλιστεί η κοινωνική κινητικότητα και η όσο το δυνατόν ευρύτερη επικοινωνία. Έτσι προέκυψε και η ανάγκη της δημιουργίας γλωσσών *standard*, τυποποιημένων, ομοιογενών *εθνικών* γλωσσών.

Στην εποχή μας –εποχή συντελεσμένων εθνογενέσεων, τουλάχιστον για το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης– ο *εθνικός* λόγος για τη γλώσσα και την πολυγλωσσία αποκτά ένα χαρακτήρα συχνά *εθνικιστικό*, αν με τον όρο αυτό συμφωνήσουμε να περιγράψουμε όψεις της εθνικής ιδεολογίας που ανάγονται στην προ πολλού συντελεσμένη εθνογένεση και οι οποίες επανενεργοποιούνται και ταυτόχρονα ανασηματοδοτούνται σε εποχές κρίσης και εν όψει «απειλών» για το έθνος, που έχουν –συγκριτικά– *συμβολικό, φαντασιακό* χαρακτήρα: το αίτημα της «καθαρότητας», πολιτισμικής και άλλης, η *μυθοποίηση* της εθνικής γλώσσας –της εθνικής *μονογλωσσίας*– και του εθνικού πολιτισμού, η κινδυνολογία για την εθνική ταυτότητα με βάση τεκμήρια γλωσσικά (ξένες επιδράσεις λ.χ.).

Προτού περάσουμε στον *υπερ-εθνικό* λόγο για τη γλώσσα και την πολυγλωσσία –όπως τουλάχιστον διατυπώνεται σήμερα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρώπης γενικότερα–, αξίζει να υπενθυμίσουμε μια ιστορική *διάσταση του τρίπτυχου «γλώσσα-έθνος-εθνική ταυτότητα»*, που συνήθως αγνοείται ή υποβαθμίζεται. [1] Η γλώσσα, ως *εθνική*

μονογλωσσία, υπήρξε ένα κρίσιμο αλλά όχι αναγκαστικό συστατικό για τη δημιουργία των ευρωπαϊκών εθνικών ταυτοτήτων. Τόσο η γαλλική όσο και η αμερικανική εθνογένεση, μέσω των αντίστοιχων επαναστάσεων, συνδέονται αρχικά με μια δι-εθνική, *κοσμοπολιτική ιδεολογία* (Δικαιώματα του Ανθρώπου, ρεπουμπλικανισμός), στην οποία η γλώσσα, αλλά και άλλες στενότερες ταυτίσεις, δεν είχαν θέση. [2]

Ποια είναι σήμερα η υπερεθνική πραγματικότητα μέσα στην οποία αναπτύσσεται ο λόγος υπέρ της πολυγλωσσίας (ή κάποιας εκδοχής πολυγλωσσίας), αλλά και ο αντίλογος του εθνικιστικού –συχνά– γλωσσικού προστατευτισμού στον οποίο ήδη αναφερθήκαμε; *Είναι η πραγματικότητα της παγκοσμιοποιημένης ελεύθερης αγοράς*. [3] Και η γλώσσα καλείται να υπηρετήσει αυτή τη νέα πραγματικότητα, ως *πολυγλωσσία* που θα προκύψει, κατά βάση, από έναν ελεύθερο ανταγωνισμό, όπου θα υπερισχύσουν οι ισχυρότεροι και θα περιθωριοποιηθούν οι ασθενέστεροι σε ένα φαινομενικά αξιοπρεπές περιθώριο, το οποίο στα σχετικά κείμενα της Ε.Ε. ονομάζεται «σεβασμός για την πολιτισμική ποικιλία». Προτού προχωρήσουμε, αξίζει να παραθέσουμε ένα απόσπασμα από ένα ενδιαφέρον κείμενο του J. M. Ferry για την έννοια της «μετα-εθνικότητας», που αφορά τις στρατηγικές, μέσα στο πλαίσιο αυτό, για τη δημιουργία μιας νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας, στην οποία καλείται βέβαια να συμβάλει και η γλώσσα. Ποια είναι η στρατηγική αυτής της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της ελεύθερης αγοράς απέναντι στην πολιτισμική ποικιλία, στην οποία περιλαμβάνεται και η γλωσσική ποικιλία: «Θέλει να δημιουργήσει ένα μεγάλο ομοιογενή χώρο με βάση τις τεχνολογίες της επικοινωνίας... Η πολιτισμική δόμηση της Ευρώπης αντιμετωπίζεται με τον ίδιο τρόπο όπως και η οικονομική δόμησή της... Μια συγκεκριμένη τεχνοκρατία επαναφέρει στον μεταμοντέρνο χώρο τις παλαιές νοσταλγίες μιας νέας θεοκρατίας αταβιστικά εχθρικής απέναντι στο έθνος-κράτος. Ο στόχος είναι η περιθωριοποίηση κάθε στοιχείου μη υπερεθνικού». Και όλα αυτά στο όνομα του σεβασμού της πολιτισμικής ποικιλίας.

Η πολυγλωσσία, ή μάλλον μια συγκεκριμένη εκδοχή πολυγλωσσίας, αποτελεί ένα βασικό συστατικό της νέας, ευρύτατης, ομοιογενοποίησης που επιχειρείται μέσα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Η πολύγλωσση διαμόρφωση του μελλοντικού ευρωπαϊκού πολίτη υπαγορεύεται από οικονομικές αναγκαιότητες ανάλογες με εκείνες που οδήγησαν στη δημιουργία του γλωσσικά και πολιτιστικά ομοιογενοποιημένου πολίτη των εθνικών κρατών. Και βέβαια συνοδεύεται και από ανάλογες *μυθοποιήσεις*. Θα αναφέρω μόνο μία. Στην εθνική ή και εθνικιστική μυθοποίηση της *εθνικής μητρικής* γλώσσας – της *μονογλωσσίας*–, που εστιάζεται στην υποθετικά μοναδική της αξία για τον ορισμό και την προστασία της εθνικής ταυτότητας, αντιπαράκειται η *μυθοποίηση* της πολυγλωσσίας ως κυρίαρχου, ή και μοναδικού, όρου για τη δημιουργία της νέας ευρωπαϊκής υπερεθνικής ταυτότητας.

Και εδώ ακριβώς βρίσκεται η αφέλεια ή η υποκριτική συγκάλυψη. Η πολυγλωσσία είναι προφανώς επιθυμητή και αναγκαία αλλά δεν είναι εκείνη που θα ορίσει τα περιεχόμενα της σχεδιαζόμενης νέας υπερεθνικής ταυτότητας. Όλα τα ιστορικά παραδείγματα ευρύτερων

ανθρώπινων ομαδοποιήσεων (ιδεολογίες, θρησκείες) υπερβαίνουν τη γλώσσα. Η νέα υπερεθνική ταυτότητα ή συνείδηση θα προκύψει ως κρίσιμη συνάρτηση της κυρίαρχης οικονομικής/ πολιτικής πραγματικότητας: της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της ελεύθερης αγοράς και των αξιών της. Η εμμονή στη γλώσσα και, ειδικότερα, στην πολυγλωσσία ως καθοριστικό συστατικό της νέας ευρωπαϊκής υπερεθνικής συνείδησης συγκαλύπτει και «μυθοποιεί» (συνειδητά ή εξ αντικειμένου) τις πραγματικές δυνάμεις που λειτουργούν για τη διαμόρφωση της υπερεθνικής ή μετα-εθνικής ευρωπαϊκής πραγματικότητας. Οι δυνάμεις αυτές είναι που καθορίζουν τις γλωσσικές πολιτικές και όχι το αντίστροφο.

Όσοι Ευρωπαίοι εξακολουθούν να οραματίζονται ένα νέο «ουμανισμό», στη θέση της φτώχης, συρρικνωμένης καθολικότητας που επιβάλλεται από την παγκοσμιοποιημένη γενική εμπορευματοποίηση, θα πρέπει να αντιπαρατεθούν τόσο στην εθνικιστική μυθοποίηση της μονογλωσσίας όσο και στη μυθοποίηση της πολυγλωσσίας στο πλαίσιο των υπερεθνικών οικονομικών και πολιτικών σχεδιασμών. Στη μυθοποίηση της εθνικής γλώσσας ως μοναδικού και αποκλειστικού φορέα εθνικών περιεχομένων και αξιών θα πρέπει να αντιπαρατεθεί η παγκοσμιότητα της κάθε γλώσσας, στον βαθμό που όλες οι γλώσσες παρά τις διαφορές τους ανήκουν στην ενιαία και άπατρι ανθρώπινη νόηση. Στη μυθοποίηση της πολυγλωσσίας, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της ελεύθερης αγοράς, που συρρικνώνει τη γλώσσα και τις γλώσσες σε απλά εργαλεία επικοινωνίας που έχουν τόση αξία όση και η ζήτησή τους, θα πρέπει να αντιπαρατεθεί η μοναδικότητα της γλώσσας, της κάθε γλώσσας, ως έκφρασης της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Πολιτικές και προτάσεις που αντιπαρατίθενται, ως προς τα ζητήματα της γλωσσικής εκπαίδευσης της Ε.Ε., στην απόλυτη κυριαρχία του νόμου της προσφοράς και της ζήτησης, αλλά και γενικότερα των αξιών της αγοράς, θα πρέπει να υποστηριχθούν, χωρίς ουτοπικές αξιώσεις που οδηγούν σε εθνικιστικές παλινδρομήσεις, αλλά παρ' όλα αυτά, με πάθος: π.χ. η διδασκαλία των λεγόμενων «ασθενών» γλωσσών στην ευρωπαϊκή εκπαίδευση, η διδασκαλία των γειτονικών γλωσσών, η φροντίδα για τις γλωσσικές ανάγκες ευαίσθητων ομάδων (λ.χ. μετανάστες).

Με την επίγνωση πάντοτε ότι το ζήτημα ενός νέου ουμανισμού που θα υπονομεύσει τη συρρικνωμένη καθολικότητα της γενικής εμπορευματοποίησης των καιρών δεν είναι ένα ζήτημα που εξαντλείται στη γλώσσα ή την πολυγλωσσία, αλλά την υπερβαίνει.

Βιβλιογραφία

ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ Α.-Φ., επιμ. 1999. «Ισχυρές» και «ασθενείς» γλώσσες στην Ε.Ε. *Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

[1] **Κείμενο 1:** Παρέμβαση του Χ. Λάζου στο πρώτο στρογγυλό τραπέζι με θέμα «Γλώσσα και Έθνος». Στο «*Ισχυρές» και «ασθενείς» γλώσσες στην Ε.Ε. Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 914-918.

Χ. Λάζος: Κυρίες και κύριοι, η εισαγωγική συμβολή μου στο θέμα «Έθνος και Γλώσσα» περιορίζεται στη σύντομη παρουσίαση μιας βασικής ιδέας του Φίχτε, η οποία κατά τους τελευταίους δύο αιώνες είχε πολύ ουσιαστικές επιπτώσεις σε τρία κρίσιμα ζητήματα:

α) Στη χάραξη των συνόρων, δηλαδή των εδαφικών ορίων μιας επικράτειας μέσα στην οποία ασκείται η πολιτική εξουσία.

β) Στις διαδικασίες αντιπροσώπευσης και συμμετοχής στη συγκρότηση και την άσκηση της πολιτικής εξουσίας.

γ) Στους τρόπους και τους κανόνες αναδιανομής των αγαθών που παράγονται από τη συνεργασία των ανθρώπων μέσα στα όρια της επικράτειας. Το ερώτημα που τίθεται είναι πώς συνδέονται το έθνος και η γλώσσα, ώστε να δίνουν συγκεκριμένες απαντήσεις σε αυτά τα κατεξοχήν πολιτικά ζητήματα.

Επειδή σε προηγούμενες παρεμβάσεις διατυπώθηκαν επιφυλάξεις σχετικά με τη σύνδεση έθνους και γλώσσας, θέλω να σας υπενθυμίσω ότι ανεξάρτητα από την κριτική που μπορούμε να ασκήσουμε σε αυτή τη διατύπωση -το *και* στα ελληνικά είναι ένας αρκετά περίεργος σύνδεσμος- η σχέση έθνους και γλώσσας είναι ένα δεδομένο της πρόσφατης ιστορίας μας. Όπως ξέρετε, μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, οι βασικές συνοριακές και πληθυσμιακές ρυθμίσεις στα Βαλκάνια, αυτές που κατά τη γνώμη μου ακόμα πληρώνει η πρώην Γιουγκοσλαβία, έγιναν με βάση το δόγμα του Προέδρου Wilson· το οποίο είχε ως βασική αρχή τη συνένωση των εθνών σε ομοιογενείς πολιτικά και εδαφικά επικράτειες και ως κύριο κριτήριο τη γλώσσα. Αυτή ήταν η βάση για τις ανταλλαγές πληθυσμών και τη χάραξη των συνόρων, που δημιούργησαν μια εντελώς νέα κατάσταση στην περιοχή. Γύρω από αυτή τη σύνδεση έθνους, γλώσσας και κράτους είχε διαμορφωθεί μια ευρύτατη συναίνεση όχι μόνον μεταξύ των «μεγάλων» που επέβαλαν τις ρυθμίσεις, αλλά και των «μικρών» που τις υπέστησαν. Συνεπώς, η σχέση είναι πραγματική και είχε ουσιαστικές επιπτώσεις στη ζωή των ανθρώπων.

Το κείμενο του Φίχτε που θα σχολιάσω είναι από τους *Λόγους προς το Γερμανικό Έθνος* και ορίζει τη γλώσσα ως το εσωτερικό σύνορο που χωρίζει τους ανθρώπους. Αλλά, μια και μιλάμε για σύνορα, για τις φιλοσοφικές και πολιτικές δυσκολίες της χάραξής τους, για τη σημασία των ρομαντικών στους οποίους αναφέρθηκε προηγουμένως ο κ. Calvet, αξίζει να

σημειώσουμε ότι κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, με διαταγή του γερμανικού Γενικού Επιτελείου, οι Λόγοι τυπώθηκαν σε εκατομμύρια αντίτυπα και μοιράστηκαν στους φαντάρους που πολεμούσαν στα χαρακώματα ανάμεσα στη Γαλλία και τη Γερμανία. Οι Λόγοι, λοιπόν, είναι ένα κείμενο χαρακωμάτων.

Το απόσπασμα που θα σχολιάσω είναι από τον 13ο Λόγο και αναπτύσσει το επιχείρημα ότι η γλώσσα είναι το **εσωτερικό σύνορο** που ορίζει την πνευματική έννοια του έθνους. Το παραθέτω σε αυτοσχέδια μετάφραση, γιατί θεωρώ ότι συλλαμβάνει μίαν ουσιαστική διάσταση των εθνών και ότι, με αυτή την έννοια, συστήνει τη φιλοσοφική μήτρα από την οποία γεννιούνται τα βασικά επιχειρήματα με τα οποία εντοπίζεται η σχέση έθνους και γλώσσας.

«Τα πρώτα, τα πρωταρχικά και αληθινά φυσικά σύνορα των κρατών είναι αναμφίβολα τα εσωτερικά τους σύνορα. Όποιοι μιλούν την ίδια γλώσσα (Was die selbe Sprache redet) είναι, πριν από κάθε ανθρώπινο τέχνημα, ήδη συνδεδεμένοι, από μόνη τη φύση, με μια πολλαπλότητα αόρατων δεσμών· καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλο, είναι ικανοί να συνεννοούνται όλο και πιο καθαρά, ανήκουν στο ίδιο σύνολο και συστήνουν από τη φύση ένα όλο, ένα και αδιαίρετο (es gehört zusammen, und ist natürlich Eins, und ein unzertrennliches Ganzes). Ένα τέτοιο σύνολο δεν μπορεί να δεχτεί στους κόλπους του κανέναν άλλο λαό διαφορετικής προέλευσης και γλώσσας· ούτε μπορεί να θέλει να αναμειχτεί μαζί του, δίχως να χάσει τον προσανατολισμό του και δίχως να διαταράξει βίαια τη συνέχεια και την πρόοδο του πολιτισμού του. Μόνο από αυτό το **εσωτερικό σύνορο**, που είναι χαραγμένο από την ίδια την πνευματική φύση του ανθρώπου, απορρέει η χάραξη των εξωτερικών συνόρων της χώρας που κατοικεί» (Fichte 1992, 324).

Δεν έχω τον χρόνο να σχολιάσω εξαντλητικά ή να αξιολογήσω αυτό το σύντομο κείμενο. Θέλω απλώς να κρατήσω μια σειρά από ιδέες που προκύπτουν άμεσα από αυτό.

α) Για τον Χέρντερ και τον Φίχτε το ζήτημα της συγκρότησης της πολιτικής κοινωνίας δεν αποτελεί ένα δυσεπίλυτο φιλοσοφικό πρόβλημα. Η φυσική ενότητα ενός λαού, αυτή που τον συστήνει ως έθνος, δεν είναι εδαφική ούτε πολιτική, αλλά πρώτα από όλα γλωσσική. Με βάση, λοιπόν, τη συνεννόηση και την αλληλεγγύη που εξασφαλίζει η γλώσσα, μπορεί να οικοδομηθεί μια πολιτική κοινωνία που θα έχει σταθερότητα και διάρκεια.

β) Όπως παρατηρεί ο Μπαλιμπάρ, στον Φίχτε η γλώσσα είναι η ουσία του κοινωνικού δεσμού, γιατί διαμορφώνει φυσικά, δηλαδή χωρίς τεχνητές κατασκευές, χωρίς πολιτικές ρυθμιστικές παρεμβάσεις, χωρίς συμβολαϊκές ή συναινετικές διαδικασίες, το στοιχείο της βαθύτερης συνάφειας και της συνεννόησης των μερών μεταξύ τους και με το όλο. Και τούτο γιατί στο μέτρο που η γλώσσα διαμορφώνει αφ' εαυτής έναν κοινό χώρο συνομιλίας και έναν κοινό ολικό νοητό ορίζοντα μέσα από τον οποίο αναδύεται κάθε φορά το νόημα, εμπεριέχει

ήδη το στοιχείο της συνεννόησης των ανθρώπων μεταξύ τους και με το πολιτικό μόρφωμα που οργανώνει και ασκεί την εξουσία.

γ) Η φύση του φυσικού στοιχείου της γλώσσας είναι πνευματική, γιατί σε αυτήν έχει εναποτεθεί ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο κάθε λαός εκφράζει τη σχέση του με τον κόσμο και με τον εαυτό του. Το σχήμα μιας φύσης πνευματικής και ενός πνεύματος που διέπεται από τους κανόνες της φύσης μόνον σε πρώτη όψη είναι παράδοξο, γιατί η γλώσσα είναι το στοιχείο που συστήνει την ενότητα της πραγματικότητας -έτσι όπως δίνεται αρθρωμένη μέσα στη γλώσσα- και της νόησής της. Συγχρόνως, η γλώσσα συστήνει τον ορίζοντα μέσα στον οποίο κάθε εμπειρία, κάθε φράση που την αρθρώνει και με αυτόν τον τρόπο τη φανερώνει, κάθε λέξη που συντάσσεται με τις άλλες μέσα στη φράση, εγγράφεται ευθύς εξαρχής και συνδέεται με ένα πυκνό δίκτυο σχέσεων επικοινωνίας που έχει ήδη αποκατασταθεί μέσα στη γλώσσα. Αυτός ο ορίζοντας, αυτό το νοητό υπόβαθρο, που δίνει νόημα στον λόγο των ανθρώπων, αντιστοιχεί στην ιδιαίτερη μορφή ζωής της κοινότητας. Κατά συνέπεια, η διατήρηση της συνέχειας της γλώσσας ταυτίζεται με τη διατήρηση της πνευματικής συνέχειας ενός λαού. Γι' αυτό τον λόγο τα ουσιαστικά σύνορα που χωρίζουν τους λαούς είναι εσωτερικά, πνευματικά. Επιπλέον, τα εξωτερικά πολιτικά σύνορα της επικράτειας οφείλουν να συμπίπτουν με τα γλωσσικά, δηλαδή τα πνευματικά.

δ) Η ανάμειξη λαών ιστορικά, πολιτιστικά και γλωσσικά ανομοιογενών καταστρέφει την πνευματική τους ταυτότητα, τη φορά και το νόημα της ιστορίας τους. Αποκόβοντάς τους από τη ζωοποιό παράδοση της κοινότητας και τις μορφές ζωής μέσα στις οποίες ξεδιπλώνεται, τους κλείνει το μέλλον και τους καταδικάζει σε θάνατο· γιατί τους αποδιαρθρώνει τον πνευματικό ορίζοντα μέσα στον οποίο η ιστορία τους αποκτά νόημα, προσανατολισμό και προοπτική. Η ανάμειξη της γλώσσας τους με μια άλλη γλώσσα, ή ακόμα χειρότερα η υποκατάστασή της από μιαν άλλη, ισοδυναμεί με την παρεμβολή μιας νεκρής οθόνης ανάμεσα στον αισθητό και τον νοητό κόσμο, που μετατρέπει τη γλώσσα σε ένα σύστημα αυθαίρετων σημείων αποκομμένων από το υπόβαθρο που τους έδινε ζωή.

ε) Στην αρχέγονη γλώσσα ενός αρχέγονου λαού, δηλαδή ενός λαού που διατήρησε τη γλώσσα και την πνευματική του ταυτότητα δίχως ουσιαστικές αλλοιώσεις (κατά τον Φίχτε τέτοιοι λαοί είναι ο γερμανικός και ελληνικός), η λέξη δεν είναι απλά ένα αυθαίρετο σημείο, αλλά σύμβολο [Sinnbild] που σε κάθε γλωσσικό ενέργημα πραγματώνει άμεσα την αναγκαία ενότητα του αισθητού και του νοητού κόσμου, σμιλεύοντας με φυσικό τρόπο τον πνευματικό και κοινωνικό δεσμό που συστήνει ένα σύνολο ανθρώπων ως ενιαίο και αδιαίρετο έθνος. Εδώ ο όρος **σύμβολο** δεν έχει μόνον τη γλωσσική ή φιλοσοφική σημασία του, κρατάει επίσης την αρχαϊκή σημασία ενός πράγματος κομμένου στη μέση, ενός πράγματος που μοιράζεσαι με τον άλλο, αλλά και ενός πράγματος της μοίρας, που όταν ενωθεί, αποκαθιστά την ενότητα και γίνεται το φυσικό σημείο αναγνώρισης των μελών μιας κοινότητας, που υπάρχει και συνεχίζει να υπάρχει μόνον όσο υπάρχει και το σύμβολο.

Στην προοπτική που ανοίγουν οι προηγούμενες παρατηρήσεις, μπορούμε να αντιληφθούμε καλύτερα τις εύλογες ανησυχίες πολλών κρατών-μελών, που διαβλέπουν τις επιπτώσεις της ευρωπαϊκής οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ολοκλήρωσης και της ραγδαίας διάδοσης των αγγλικών στη γλώσσα και την πολιτιστική τους ταυτότητα. Ίσως μπορούμε επίσης να διακρίνουμε καλύτερα και τις φανταστικές απειλές, ιδίως όσες θεμελιώνονται στην ιδέα ότι τα έθνη «συστήνουν από τη φύση ένα όλο, ένα και αδιαίρετο» με σαφή και ευδιάκριτα εσωτερικά πνευματικά σύνορα. Και τούτο γιατί η ίδια η συστατική-εκφραστική θεωρία της γλώσσας που κάνει λόγο για την ιδιαιτερότητα των εθνών, συνάμα απαγορεύει να τα ορίσουμε ως ολόκληρες κλειστές, ως οντότητες ικανές να συλλάβουν μέσα από μια συλλογική ή ατομική αναστοχαστική διαδικασία τον νοητό ορίζοντα που τους δίνει υπόσταση και να τον φανερώσουν αυτόν καθ' εαυτόν, παρόντα μες στην απόλυτη διαφάνεια της αυτοσυνειδησίας του. Γιατί αυτός ο ορίζοντας δεν αποτελεί ένα όλο με ιεραρχημένες λογικές δομές, αλλά ένα απέραντο ρίζωμα που διέπεται από την αρχή ότι κάθε σημείο του μπορεί να συνδεθεί με οποιοδήποτε άλλο και ότι το σύνολο και η σειρά των διαδρομών που μπορεί κανείς να πάρει ή να διανοίξει είναι δίχως τέλος.

Τώρα, στην ιστορία της Ευρώπης, η αλληλεπίδραση και η διαπλοκή των γλωσσών και των ιδεών είναι ένα φαινόμενο τόσο βαθιά ριζωμένο στον πολιτισμό μας και την καθημερινή μας ζωή, ώστε κάθε απόπειρα να οριστεί αυστηρά η ιδιοτυπία ενός εθνικού πολιτισμού πολύ γρήγορα προσκρούει σε αναπόφευκτα και ενδεχομένως ανυπέρβλητα εμπόδια. Όπως έδειξα στην εισήγησή μου, είναι αυτονόητο ότι η ιστορική περιπέτεια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η οποία συνδέεται εγγενώς με τη νεωτερικότητα και μπαίνει ως φιλοσοφικό και πολιτικό πρόβλημα ήδη από το τέλος του 18ου αιώνα, πράγματι θα πολλαπλασιάσει με γεωμετρική πρόοδο αυτές τις συνδέσεις. Παράλληλα, οι νέες τεχνολογίες της πληροφορικής έχουν ήδη θέσει, με ωμό και αγοραίο τρόπο, το ζήτημα της ηγεμονίας μιας γλώσσας στο σύνολο του πλανήτη.

Ενώπιον αυτής της πραγματικότητας, η μόνη δυνατή προσέγγιση είναι η συγκρότηση ενός πεδίου δημοσίου διαλόγου, που θα θεμελιώνεται στην αρχή ότι όλοι οι ευρωπαίοι πολίτες είναι πρόσωπα ελεύθερα και ίσα, τα οποία έχουν ένα αίσθημα δικαιοσύνης και είναι έτοιμα να αποδεχτούν δίκαιες διαδικασίες μέσα από τις οποίες θα επιδιώξουν από κοινού να επεξεργαστούν και να εφαρμόσουν ρυθμίσεις τις οποίες θα σέβονται ως αμοιβαία δεσμευτικές. Σε αυτό το πλαίσιο, η διατήρηση και η ανάπτυξη του γλωσσικού πλουραλισμού μπορεί και πρέπει να συγκροτηθεί ως κεντρικό πολιτικό αίτημα, ως μία από τις βασικές ελευθερίες που πρέπει να εγγυώνται και να προωθούν οι θεμελιώδεις καταστατικές αρχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αυτή η θέση έχει ως αφετηρία την εκτίμηση ότι οι Ευρωπαίοι καλούνται σήμερα, μέσα σε συνθήκες κρίσης που παράγονται από τις βαθιές αλλαγές που γνωρίζει ο κόσμος και οι κοινωνίες μας, να επινοήσουν, να διαπραγματευτούν και να εφαρμόσουν ρυθμίσεις που θα κρίνουν όχι μόνον το δικό τους μέλλον, αλλά και το μέλλον των επόμενων γενεών.

Προφανώς, ένας διάλογος τέτοιας λογής δεν μπορεί να περιοριστεί μέσα στο υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο. Δεν μπορεί παρά να είναι ένας διάλογος πολυμερής και πολυεπίπεδος. Και βεβαίως δεν μπορεί να διεξαχθεί άπαξ και διά παντός. Είναι μια συνεχής διαδικασία, που δεν εξαντλείται στη διατύπωση των ελάχιστων κανόνων που συγκροτούν τον πολιτικό καταστατικό χάρτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά επιστρέφει αναστοχαστικά και αξιολογεί τα αποτελέσματα των ρυθμίσεων με στόχο να τις προσαρμόσει, να τις ενισχύσει ή να τις διορθώσει. Με δυο λόγια, είναι ένας συνεχής διάλογος που διεξάγεται στους κόλπους μιας ευρωπαϊκής κοινωνίας των πολιτών, η οποία συγκροτείται με όρους πολιτικούς ανεξάρτητα από εθνικές, θρησκευτικές, πολιτιστικές, γλωσσικές ή φυλετικές διαφορές. Έχω τη γνώμη ότι αυτή είναι μία από τις θεμελιώδεις προκλήσεις του σήμερα και ότι η εξέλιξη των εθνών και των γλωσσών τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητα των ευρωπαίων πολιτών να αναλάβουν τις προκλήσεις και να επινοήσουν αυθεντικά πρωτότυπες λύσεις που θα δίνουν μορφή στο μέλλον τους.

[2] **α. Κείμενο 2:** Παρέμβαση του R. Bugarski στο πρώτο στρογγυλό τραπέζι με θέμα «Γλώσσα και Έθνος». Στο «*Ισχυρές*» και «*ασθενείς*» γλώσσες στην *E.E. Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 907-909.

R. Bugarski: Πριν δέκα χρόνια, ως μέρος του γενικότερου ενδιαφέροντός μου για την κοινωνιογλωσσολογία, ερεύνησα το ζήτημα «γλώσσα και έθνος», όπως παρουσιαζόταν σε διάφορα μέρη του κόσμου -όχι μόνο στην Ευρώπη, γιατί εδώ υπάρχει ένας κίνδυνος ευρωκεντρισμού- συμπεριλαμβανομένης και της διαχρονικής διάστασης. Από την πρώτη στιγμή αντιμετώπισα προβλήματα -το είδος των προβλημάτων που μόλις ακούσαμε- δηλαδή, αν θέλεις να ερευνήσεις τη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και το έθνος, πρέπει να αποφασίσεις τι εννοείς με τους όρους *γλώσσα* και *έθνος* για τον συγκεκριμένο σκοπό. Ας πάρουμε πρώτα τη γλώσσα. Μήπως εννοείς κάτι που είναι θεσμοθετημένο ως γλώσσα, ως *standard* γλώσσα, πράγμα που αποτελεί ένα τρόπο για να δει κανείς τα πράγματα, ή μήπως εννοείς το υποκείμενο διασύστημα ή ίσως μια απλή διάλεκτο ή ένα τοπικό ιδίωμα; Εννοείς κάποιον άλλο τύπο γλωσσικής ποικιλίας ή ακόμη και μια προφορά; Αποδεικνύεται, για παράδειγμα, -και αυτό είναι ένα από τα πράγματα που βρήκα ενδιαφέροντα- ότι πολλές κοινότητες, για να επιβεβαιώσουν την εθνική τους ταυτότητα, θεώρησαν αναγκαίο να τη συνδέσουν με μια ξεχωριστή γλώσσα, αλλά διαπίστωσαν ότι τους ήταν αρκετό να έχουν τη δική τους ποικιλία μιας γλώσσας που μιλούσε και κάποιος άλλος ή ακόμη και τη δική τους προφορά. Έτσι, ίσως για μερικούς τουλάχιστον Ιρλανδούς τα ιρλανδικά αγγλικά να είναι ένα διαφορετικό είδος αγγλικών, όπως συμβαίνει και με τα ουαλέζικα αγγλικά για τους Ουαλούς, με τα σκοτσέζικα αγγλικά για τους Σκοτσέζους κ.ο.κ. Το ίδιο συμβαίνει και με μερικές γλώσσες της πρώην Γιουγκοσλαβίας.

Όσον αφορά το έθνος, ακόμη και μέσα στην Ευρώπη έχουμε διαφορετικές και ανταγωνιζόμενες έννοιες του τι είναι το έθνος. Εννοούμε με τον όρο αυτό ένα πολιτικό έθνος δυτικού τύπου, όπου υπάρχει ένα κράτος που αναζητά το έθνος του, όπως σχηματίστηκαν τα δύο πρώτα πολιτικά έθνη της σύγχρονης εποχής -οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και η Γαλλία- με τον προσδιορισμό συνόρων και τη μετατροπή, στη συνέχεια, όλων όσων βρίσκονται μέσα σ' αυτά σε έθνος, με αποτέλεσμα σ' αυτές τις γλώσσες και τους πολιτισμούς οι όροι *έθνος* και *κράτος* να έχουν πολύ παρόμοιες σημασίες; Ή μήπως εννοούμε κάτι σαν εθνικό κράτος -περισσότερο χαρακτηριστικό του ανατολικού τμήματος της Ευρώπης- με ένα σύνολο ανθρώπων που εξελίσσονται ιστορικά μέχρι ενός σημείου, όπου αναπτύσσουν εθνική συνείδηση και, στη συνέχεια, αγωνίζονται για το κράτος τους -δηλαδή, ένα έθνος σε αναζήτηση του κράτους του, πράγμα που αποτελεί το αντίστροφο της προηγούμενης περίπτωσης; Και αν λάβετε υπόψη κάποιες πιο πρόσφατες απόψεις -καλά θεμελιωμένες, νομίζω, τουλάχιστον από μερικές πλευρές τους- που θεωρούν τα έθνη, κατά μεγάλο μέρος, αν όχι και ολοκληρωτικά, φανταστικές κοινότητες -για να χρησιμοποιήσω τον όρο και τη θέση που προώθησε στην πραγματικότητα ο Benedict Anderson-, τότε τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο δύσκολα.

Έτσι, η έρευνά μου με οδήγησε στο γενικό συμπέρασμα, που δεν εκπλήσσει καθόλου, ότι δεν υπάρχει γενικός τύπος (ή, τουλάχιστον, δεν υπήρξε κάποιος που να μπορέσω να βρω), καθώς στη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και στο έθνος κάθε περίπτωση μοιάζει να είναι, λίγο ή πολύ, *sui generis*. Παρ' όλα αυτά, μπορούν να διαπιστωθούν κάποιες κανονικότητες. Για παράδειγμα, βρήκα χρήσιμο να διακρίνω τρία επίπεδα: το ιδεολογικό, το ιστορικό και το θεωρητικό. Στο ιδεολογικό επίπεδο γλώσσα και έθνος τείνουν να συσχετίζονται -σίγουρα στην Ευρώπη, αν και αυτό μπορεί να συμβαίνει λιγότερο σε άλλα μέρη του κόσμου- με την έννοια ότι η γλώσσα έχει κατ' επανάληψη δείξει την τάση να πολιτικοποιείται στα πλαίσια αυτού που συχνά έχει περιγραφεί ως το εθνικό ζήτημα κάποιου συγκεκριμένου έθνους ή κράτους. Έτσι, στο επίπεδο αυτό οι δύο έννοιες πηγαίνουν, κατά κάποιον τρόπο, μαζί. Στο ιστορικό επίπεδο υπάρχει μόνο μερική συσχέτιση, δεδομένου ότι μερικά έθνη, ιδιαίτερα και πάλι στην Ευρώπη, αναπτύχθηκαν παράλληλα με την ανάπτυξη των επίσημων γλωσσών τους. Έτσι, η δημιουργία των επίσημων, *standard* γλωσσών στην Ευρώπη και η ανάπτυξη των ευρωπαϊκών εθνών έχουν συσχετιστεί ως ένα βαθμό, αν και σε πολλές περιπτώσεις αυτό μοιάζει να μην ισχύει. Αντίθετα, στο θεωρητικό επίπεδο δεν υπάρχει πραγματική συσχέτιση, γιατί ο ορισμός του τι είναι γλώσσα δεν προϋποθέτει ότι πρέπει να χρησιμοποιείται αυτή από ένα μόνο έθνος, ούτε και για τον ορισμό του έθνους, αντίστοιχα, απαιτείται να είναι αυτό κάτι που χρησιμοποιεί μία μόνο γλώσσα.

Μια δεύτερη παρατήρηση είναι ότι, όταν γίνεται λόγος για τις διάφορες λειτουργίες της γλώσσας μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, υπάρχει η τάση οι επικοινωνιακές λειτουργίες να περνούν σε δεύτερη μοίρα, ενώ αυτό που προβάλλεται είναι οι συμβολικές, με αποτέλεσμα γλώσσα και έθνος να συνδέονται ακόμη περισσότερο στο συμβολικό επίπεδο, παρά στο καθαρά επικοινωνιακό επίπεδο. Υπάρχουν, ωστόσο, και πάλι διαφορές από περίπτωση σε

περίπτωση. Εφόσον τα πράγματα έχουν έτσι, νομίζω ότι αυτά τα θέματα μπορούν να τα χειρισθούν, τουλάχιστον εν μέρει, η γλωσσική πολιτική και ο γλωσσικός προγραμματισμός.

Όσον αφορά τον ρόλο της γλώσσας στην εθνική συνείδηση και τη δόμηση έθνους, του έχει δοθεί μεγάλη βαρύτητα, με την έννοια ότι πολλοί ισχυρίζονται ότι, αν είναι να υπάρξει ένα και μοναδικό καθοριστικό στοιχείο του έθνους, αυτό πρέπει να είναι η κοινή γλώσσα. Μπορούν στη συνέχεια να προστεθούν το κοινό έδαφος, η ιστορία (στην πραγματικότητα, συχνότερα η ιστορική μυθολογία), τα κοινά συμφέροντα, οι κοινές αξίες και ο,τιδήποτε άλλο· αλλά υπάρχει η τάση η γλώσσα να αναφέρεται πρώτη. Θα έλεγα λοιπόν, με βάση αυτή τη μικρή έρευνα που έκανα, αλλά και στη βάση της κοινής λογικής, ότι τα πράγματα μπορεί να είναι έτσι, αλλά μπορεί και να μην είναι. Η γλώσσα είναι ένας από τους παράγοντες που μπορούν να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο σε κάποια συγκεκριμένη περιοχή ή εποχή, αλλά σε κάποια άλλη μπορεί να υπερέχει η θρησκεία ή κάτι άλλο. Επομένως, η γλώσσα είναι συχνά η κύρια παράμετρος, αλλά αυτό δεν είναι υποχρεωτικό.

Και τέλος, πριν μου βγάλετε κίτρινη κάρτα ότι τελείωσε ο χρόνος μου, μόνο ένα παράδειγμα για το πόσο ποικίλλει η ισχύς του δεσμού ανάμεσα στη γλώσσα και στην εθνικότητα, ακόμη και μέσα σε μια σχετικά μικρή περιοχή, όπως η πρώην Γιουγκοσλαβία. Αυτό το ομοσπονδιακό κράτος περιλάμβανε αρκετές πληθυσμιακές ομάδες που ήταν αναγνωρισμένες επίσης ως έθνη -θυμηθείτε ότι έθνος και κράτος, εθνικότητα και υπηκοότητα είναι πολύ διαφορετικές έννοιες στο μοντέλο αυτό!- καθώς και πολύ περισσότερες που αναγνωρίζονταν ως εθνικές μειονότητες ή εθνοτικές ομάδες. Αλλά ακόμη και αν πάρουμε μόνο τις ομάδες που είχαν καθεστώς έθνους, ο δεσμός ανάμεσα στην εθνικότητα και τη γλώσσα τους παρουσίαζε ποικιλία στα πλαίσια ενός συνεχούς. Στη μία άκρη του βρίσκονταν οι Σλοβένοι, μεταξύ των οποίων φαίνεται να υπάρχει γενική συμφωνία ότι κατά μεγάλο μέρος οφείλουν τη διατήρηση της εθνικής του οντότητας -πρόσφατα έγινε κρατική οντότητα- στην ξεχωριστή σλοβενική τους γλώσσα, χωρίς την οποία θα είχαν αφομοιωθεί από τα πολύ μεγαλύτερα έθνη που ζούσαν γύρω τους και μιλούσαν άλλες γλώσσες (γερμανικά, ιταλικά, ουγγρικά, σερβοκροατικά). Έτσι, στην περίπτωση αυτή ο δεσμός γλώσσας-εθνικότητας είναι ισχυρός. Στο άλλο άκρο του φάσματος θα τοποθετούσα τους Μουσουλμάνους (με την έννοια όχι του θρησκευματος, αλλά της δεδηλωμένης εθνικής ταυτότητας), οι οποίοι ήταν περίπου δύο εκατομμύρια κατά την απογραφή του 1981 και οι οποίοι, κατά το μεγαλύτερο μέρος, είναι οι σημερινοί Βόσνιοι. Δεν είχαν σχεδόν τίποτε ως προς τη γλωσσική ποικιλία, τη διάλεκτο ή ο,τιδήποτε άλλο που να τους διακρίνει από τα άλλα έθνη που ζούσαν μαζί τους, αφού Μουσουλμάνοι, Σέρβοι και Κροάτες στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη μιλούσαν πάντα την ίδια γλώσσα, ίσως με κάποιες ασήμαντες παραλλαγές. Πράγμα που σημαίνει ότι η εθνική υπόσταση των Μουσουλμάνων, σε ο,τιδήποτε και αν έχει βασιστεί, πάντως δεν έχει βασιστεί καθόλου σε μια ξεχωριστή γλώσσα ή, έστω, γλωσσική ποικιλία. Ανάμεσα στα δύο αυτά άκρα θα μπορούσε κανείς να αναπτύξει τα άλλα πρώην Γιουγκοσλαβικά έθνη: μετά τους Σλοβένους εγώ θα τοποθετούσα τους Κροάτες, ύστερα τους Σέρβους κ.ο.κ., ενώ οι Μαυροβούνιοι θα βρίσκονταν πλησιέστερα προς το άλλο άκρο. Σε γενικές γραμμές, επομένως, γλώσσα και έθνος μοιάζουν να

συνδέονται με ένα πολύπλοκο δίκτυο σχέσεων μέσα στον χώρο και τον χρόνο, άλλες ισχυρότερες και άλλες ασθενέστερες, που όλες όμως διέπονται από τις περίπλοκες δυναμικές της κοινωνικής ζωής και της κοινωνικής αλλαγής.

β. Κείμενο 3: Παρέμβαση του L.-J. Calvet στο πρώτο στρογγυλό τραπέζι με θέμα «Γλώσσα και Έθνος». Στο «*Ισχυρές*» και «*ασθενείς*» γλώσσες στην *E.E. Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 909-910.

L.-J. Calvet: Χωρίς αμφιβολία, αντλούμε το θέμα αυτού του στρογγυλού τραπέζιου από τον γερμανικό ρομαντισμό, είναι ο δεσμός γλώσσας και έθνους, και σε τελική ανάλυση, αυτό το παράδειγμα το συναντούμε στις παλιές ευρωπαϊκές χώρες. Χώρες, πολίτες, γλώσσα στηρίζονται στην ίδια βάση. Στην Ελλάδα υπάρχουν Έλληνες που μιλούν ελληνικά και στη Γαλλία υπάρχουν Γάλλοι που μιλούν γαλλικά.

Το κύριο πρόβλημα που θέτει αυτό το παράδειγμα είναι ότι από τους τρεις όρους που αναφέρει, δηλαδή *κράτος, έθνος, γλώσσα*, οι δύο είναι ασαφείς. Η έννοια του έθνους δεν είναι ξεκάθαρη, άλλο τόσο της γλώσσας. Αφήνω προς το παρόν την έννοια του έθνους, για να εξετάσουμε μαζί την έννοια της γλώσσας. Τι είναι στ' αλήθεια μια γλώσσα και πού βρίσκονται τα όρια μεταξύ διαφορετικών γλωσσών; Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα θεωρούσαμε τη διεπικοινωνία βασικό κριτήριο γλωσσικού προσδιορισμού, όμως το κριτήριο αυτό είναι τελείως ανεφάρμοστο. Κατά την άποψη μου οι αιτίες είναι δύο: κατ' αρχάς, μερικές γλώσσες που θεωρούνται διαφορετικές είναι κατανοητές μεταξύ τους, για παράδειγμα η ούρντου και η χίντι, τα σουηδικά και τα νορβηγικά ή η κινιανουάντα και η κιρούντι. Δεύτερη αιτία για μένα είναι το ότι δεν υπάρχει αμοιβαία κατανόηση μεταξύ γλωσσών που θεωρούμε ως μία. Για παράδειγμα δύο χωρικοί, ο ένας Μαροκινός και ο άλλος Λιβανέζος, μπορεί να μην καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλον, όμως εμείς θεωρούμε ότι και οι δύο μιλούν αραβικά. Είμαστε αντιμετώπι με τη θεώρηση, που θα ονόμαζα ημιπληγική, του γλωσσολόγου ο οποίος συχνά βλέπει μόνο τη μισή ερώτηση και θέλω μ' αυτό να πω ότι το μόνο που θεωρεί αναγκαίο για την επιστήμη του είναι να «ακινητοποιήσει» το αντικείμενο της μελέτης του. Η γλώσσα είναι χρήσιμη στον γλωσσολόγο, του εξασφαλίζει το βιοπορισμό του, όμως πραγματικά υπάρχει; Εν όψει της κατασκευής μιας γλώσσας από τον γλωσσολόγο, έχουμε από την πλευρά των ομιλητών ποικίλες πρακτικές, γλωσσικές πράξεις, όπως θα έλεγε ο Saussure, και αναπαραστάσεις που επιδρούν στις καταστάσεις και τις διαμορφώνουν. Και αυτές οι πρακτικές και οι αναπαραστάσεις συγκροτούν ομάδες, φυλές θα έλεγα, ναι φυλές, γιατί όχι; Ας πούμε ότι παράγουν μια μορφή κοινωνικότητας ή ότι προκαλούν μια γλωσσική διάδοση. Γι' αυτό τον λόγο, από το να μιλώ για έθνη και εθνικισμούς, προτιμώ να μιλώ για ταυτότητα και για αναζήτηση ταυτοτήτων που διαμορφώνουν τις γλωσσικές πρακτικές. Θα αναφέρω ένα παράδειγμα που θεωρώ απαραίτητο και στο οποίο επανέρχομαι: είναι εξαιρετικά χρήσιμο να αναρωτηθούμε αν σήμερα στη Γιουγκοσλαβία μιλούν μία γλώσσα (τα

σερβοκροατικά), δύο γλώσσες (τα σερβικά και τα κροατικά), τρεις γλώσσες (τα σερβικά, τα κροατικά και τα βοσνιακά) ή τέσσερις γλώσσες (τα σερβικά, τα κροατικά, τα βοσνιακά και τα μαυροβουνιακά). Αυτή η ερώτηση, αν τεθεί με τέτοιο τρόπο, δεν έχει απάντηση. Όμως πρέπει να κάνουμε τη διαπίστωση ότι πάνω σε αυτό το μικρό κομμάτι γης οι άνθρωποι δηλώνουν ότι μιλούν κροατικά και όχι σερβικά, βοσνιακά και όχι σερβικά, και εξάλλου, στις περιπτώσεις που μιλούν βοσνιακά επινοούν διαφορετικές φωνητικές. Αλλού πάλι οι άνθρωποι δηλώνουν ότι μιλούν σλοβάκικα και όχι τσέχικα, ή ακόμη μοραβικά και όχι ρουμανικά, ή ένα είδος γερμανικών και όχι γερμανικά. Πιστεύω λοιπόν ότι ο δεσμός ανάμεσα σε ό,τι εδώ ονομάζουμε γλώσσα και έθνος βρίσκεται σ' αυτές τις αναπαραστάσεις και στάσεις. Εξάλλου, για μένα, ο δεσμός αυτός βρίσκεται σε εξέλιξη, υπάρχει μία τάση σύντηξης. Για παράδειγμα, αν μιλάμε όλοι αραβικά, ακόμη κι αν δεν καταλαβαίνουμε ο ένας τον άλλον, είμαστε Άραβες. Μιλάμε κροατικά και όχι σερβικά επειδή είμαστε Κροάτες, μιλάμε ούρντου ή ακόμη πακιστανικά επειδή είμαστε Μουσουλμάνοι και όχι χίντι. Από αυτή τη σκοπιά είναι ενδιαφέρουσα η διαπίστωση ότι η Ευρώπη, εφόσον αυτή μας ενώνει, βιώνει τώρα μια διαδικασία διπλή και αμφίσημη -με την ετυμολογική έννοια. Έχετε καταλάβει πως δεν μου αρέσει η ιδέα του έθνους, δεν μου αρέσει ο τίτλος αυτού του στρογγυλού τραπέζιου, ούτε μου αρέσει η ελληνική εκδοχή του τίτλου του «γλώσσα και έθνος», ούτε αυτό που η λέξη έθνος αποδίδει στα γαλλικά ή αγγλικά· γι' αυτό προτιμώ να διατυπώσω τις σκέψεις μου με όρους ταυτότητας. Λοιπόν, αυτή τη στιγμή υπάρχει στην Ευρώπη μια ένταση ανάμεσα σε δύο τάσεις, στην τάση για ευρωπαϊκή ταυτότητα που *ίσως*, και τονίζω το *ίσως*, βρίσκεται μπροστά σε συγκρότηση και στην τάση για μια πολλαπλότητα ταυτοτήτων. Συνήθως οι ταυτότητες αυτές έχουν σχέση με μικρότερα σύνορα από αυτά των κρατών και μερικές φορές δεν υπάρχουν καν σύνορα, όταν πρόκειται για διασπορά. Αυτό λοιπόν που μ' ενδιαφέρει σαν γλωσσολόγο, που μου φαίνεται ότι παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον γλωσσολόγο, είναι το γλωσσολογικό αντίκρισμα που προκύπτει απ' αυτές τις αντιφατικές τάσεις. Ας πούμε πως αυτός είναι ο δικός μου τρόπος κατανόησης του θέματος σε αυτό το στρογγυλό τραπέζι.

[3] **Κείμενο 4:** Παρέμβαση του R. Phillipson στο δεύτερο στρογγυλό τραπέζι με θέμα «Γλωσσικές πολιτικές και πολυγλωσσία στην Ευρωπαϊκή Ένωση». Στο «*Ισχυρές*» και «*ασθενείς*» γλώσσες στην Ε.Ε. *Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997), επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, σελ. 958-959.

R. Phillipson.: Ναι. Θα σας απευθύνω δύο λόγια στα γαλλικά στην αρχή, και στη συνέχεια θα μιλήσω αγγλικά. Κατά τη γνώμη μου, αποτελεί αξίωμα ότι κάθε γλώσσα μπορεί να υπηρετήσει θετικούς, αλλά και επιβλαβείς σκοπούς και στόχους. Τα αγγλικά υπηρετούν θετικούς σκοπούς σε τοπική και παγκόσμια κλίμακα, και απάνθρωπους σε παγκόσμια κλίμακα και σε τοπικό επίπεδο. Κατά τον ίδιο τρόπο, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει θετικές και αρνητικές πλευρές. Τα αγγλικά είναι η κατεξοχήν γλώσσα της παγκοσμιοποίησης.

Αντιλαμβάνομαι πλήρως τον κίνδυνο της υπεραπλούστευσης στον τομέα της παγκοσμιοποίησης και τη δυναμική διεπίδρασή της με τον τοπικό παράγοντα. Όμως η διάδοση των αγγλικών γίνεται σ' έναν κόσμο όπου όλο και περισσότεροι συμπολίτες μας ζουν μέσα σε αυξανόμενη φτώχεια, και οι πολιτικές μας συνδέονται άρρηκτα με την ανισότητα των γλωσσικών ανταλλαγών, την παγκόσμια υλική και πολιτιστική ανισότητα, την οικολογική και πολιτιστική καταστροφή.

Θα πρότεινα, για να προσεγγίσουμε μερικά από αυτά τα θέματα γλωσσικής και άλλων μορφών ανισότητας (τα οποία υποστηρίζω ότι διασυνδέονται), να αναζητήσουμε την έμπνευσή μας στη σημερινή Νότια Αφρική, όπου υπάρχουν πολιτικές που εφαρμόζονται όχι απλώς για την αφρικάνας (ολλανδικά της Νότιας Αφρικής) και την αγγλική ως επίσημες γλώσσες, αλλά για ένδεκα επίσημες γλώσσες. Και σύμφωνα με την αξιοσημείωτη φράση του Neville Alexander, ενός από τους αρχιτέκτονες αυτής της γλωσσικής πολιτικής, ενώ ο παλιότερος στόχος ήταν να συρρικνωθεί η αφρικάνας σε επίπεδο ισότητας με τις άλλες γλώσσες, τώρα στόχος είναι να συρρικνωθεί η αγγλική σε επίπεδο ανάλογης ισότητας. Νομίζω ότι αυτός πρέπει να είναι ο στόχος μας και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενόψει όσων έχουμε ακούσει τις τελευταίες τρεις μέρες αυτής της τόσο ενδιαφέρουσας συζήτησης. Η γλωσσική πολιτική της Νότιας Αφρικής είναι οικοδομημένη πάνω σε αρχές ισότητας και αντιμετωπίζει με ρητό τρόπο τη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την οικονομία, τον ρόλο της πολυγλωσσίας στην εκπαίδευση και στην ευρύτερη κοινωνία και το ζήτημα της υποστήριξης και της ενίσχυσης εκείνων των γλωσσών που για διάφορους λόγους είναι εμφανώς ασθενέστερες. Και αυτό συμβαίνει στη νότια Αφρική μέσα σ' ένα πλαίσιο συνδιαλλαγής, στο πλαίσιο της Επιτροπής Αλήθειας, η οποία προσπαθεί να αντιμετωπίσει τις πραγματικότητες της αδικίας του παρελθόντος και να δημιουργήσει έναν περισσότερο δημοκρατικό κόσμο στο μέλλον. Νομίζω ότι σε σχέση με την απουσία σαφώς διαγεγραμμένων γλωσσικών πολιτικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, εμφανίζεται μια εικόνα ευρέως εξαπλωμένης άγνοιας, αμυντικής στάσης, συμφεροντολογικών πολιτικών από την πλευρά εκείνων που μιλούν ισχυρότερες γλώσσες και οι οποίοι γνωρίζουν ότι η τύχη τους ευνοεί. Φυσικά, τα θέματα είναι σύνθετα, αλλά υπάρχει μεγάλη δόση μυθοποίησης στον χώρο αυτό και, κατά τη γνώμη μου, κάποια δόση επαγγελματικής μυωπίας και στρουθοκαμηλισμού. Δεν θέλω να πω ότι υπάρχουν απλές λύσεις, κάθε άλλο. Αλλά νομίζω ότι αυτό που θα έπρεπε να έχουμε ως στόχο μας είναι να συνεισφέρουμε σε ένα φάσμα μελετών, που δεν θα είναι απλώς αποφθέγματα ειδικών «εκ των άνω» αλλά θα οικοδομούνται πάνω στην προσφυγή στη βάση. Νομίζω ότι πρέπει να εργαστούμε διεπιστημονικά· είναι ανάγκη να προσδιορίζουμε σαφώς ποιες μορφές γλωσσικού ηγεμονισμού υπάρχουν και τους σκοπούς που εξυπηρετούν οι γλωσσικές ιεραρχίες και τίνων τα συμφέροντα ευνοούν, μέσα σ' έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται από μάλλον ειδικούς μορφές ανισότητας. Δεν μπορούμε να θάψουμε απλώς τα κεφάλια μας στην άμμο, αλλά πρέπει να οραματιζόμαστε, να σκεφτόμαστε σφαιρικά, να επινοήσουμε αρχές πάνω σε ηθική βάση, οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε ηθικούς κώδικες συμπεριφοράς, γλωσσικούς κώδικες συμπεριφοράς, που να βασίζονται σε σαφώς διατυπωμένες ηθικές αρχές. Ευχαριστώ.

